

En av Frelsesarmeens såkalte "slumsøstre" sitter hos en kvinne med spanskesyken en gang mellom 1918 og 1920. Rundt 15.000 nordmenn døde av influensasykdommen mellom 1918 og 1920. Foto: Anders Beer Wilse / Oslo museum

Abstract: *This article examines whether the Spanish flu that ravaged Norway in 1918 and 1919 affected cinema operations in Norway, and to what extent it did so. The article also provides a brief summary of Norwegian film production at the same time, to assess whether it was also affected by the epidemic. A quantitative survey is made to outline the extent of the Spanish flu's impact in different parts of the country, but also a focus on how the public reacted to the measures that were taken in the capital is highlighted. The study is based on a relatively limited selection of source material, and mainly uses digitized newspapers on the website of National Library of Norway as sources. The impact of Spanish flu on the cinema and film industry in Norway has previously been little discussed and the findings here are largely new and not previously notified.*

Et farlig sted for smitte?

Spanskesyken 1918–19 og kinoene i Norge

Ølvind Hanche
Forskningsbibliotekar
Nasjonalbiblioteket
Oivind.hanche@nb.no

Sammendrag: Denne artikkelen undersøker om spanskesyken som herjet i Norge i årene 1918 og 1919 påvirket kinodriften i Norge, og i hvilken utstrekning den gjorde det. Artikkelen gir også en kort sammenfatning av den norske filmproduksjonen i samme tidsperiode for å vurdere om den også var påvirket av epidemien. Her gjøres det både en kvantitativ undersøkelse for å skissere omfanget av spanskesykens påvirkning over deler av landet, men også en sammenfatning av hvordan offentligheten reagerte på de tiltakene som ble foretatt, spesielt i hovedstaden. Studien baserer seg på et relativt begrenset utvalg av kildemateriale, og bruker i hovedsak digitaliserte aviser på Nasjonalbibliotekets hjemmesider som kilder. Spanskesykens påvirkning på kino- og filmbransjen i Norge er tidligere lite omtalt og funnene her er i stor utstrekning nye og ikke tidligere formidlet.

I løpet av sommeren 1918 blev vi i Kristiania vant til at ta de mest omfattende forsigtighetsregler like overfor spanskesyken. Den enkleste og mest elementære forsigtighetsregel overfor denne lumske sykdom bestaar som bekjendt i, at man tar sig et glas kognak med ganske korte mellemrum. Jeg overholdt denne regel samvittighetsfuldt og slap uskadt gjennom den farlige sommertid i byen.

*Alf B. Bryn*¹

Så lett var det likevel ikke å unngå å bli smittet da spanskesyken kom til Norge i 1918. Patentingeniøren, forfatteren, idrettsmannen og fjellklatreren Alf B. Bryn skrev frimodig om denne hendelsen, som ble gjengitt i turistforeningens årbok utgitt i 1919. Drikkingen skal ha skjedd rett før han dro på klatretur i slutten av juni 1918. Hans lett ironiske, men også positive holdninger til brennevinets egenskaper under et opphold i byen mellom fjellturer i 1918 og året før ble flere ganger tilbakevist av deler av avholdsfolket og legenæringen, med den strenge avholdsmannen doktor Johan Scharffenberg i spissen. Men det fantes nok av andre, både leger, andre eksperter og lekfolk, som absolutt så på brennevinet som en mulighet for forebygging av sykdommen. For det fantes ingen (annen) behandling.² Hadde Bryn ventet til november med å uttale seg (han var nok sikkert i Kristiania da), kunne han fått en halv flaske konjakk på et eget rasjoneringskort som ble tilgjengelig for denne anledningen, godkjent av regjeringen.³

Forskningsspørsmål

I begynnelsen av 2020 nådde koronaviruset Norge, og i dagene rundt 12. mars valgte regjeringen å stenge store deler av landet. Det gjaldt også kinoene, og det viste seg etter hvert at de måtte holde stengt i lang tid, lengre enn de aller fleste hadde opplevd tidligere. Under koronapandemien oppstod samtaler og spørsmål, de var ikke primært offentlige, om kinoer i Norge noen gang tidligere hadde stengt i lengre tid

i forbindelse med pandemier. Dermed ble det også interessant å se tilbake i tid og spørre om kinoene i så stor utstrekning som i 2020 hadde vært stengt tidligere under pandemier. Den mest kjente pandemien i kinoens og filmens historie etter 1895 var spanskesyken. Spanskesyken var en influensaepidemi som rammet store deler av verden fra 1918 til 1920, mellom 50 og 100 millioner mennesker døde. I Norge var det rundt 15 000 som døde av sykdommen, av dem var det flest barn og unge voksne.⁴ Svineinfluensaen i 2009, en annen nærere pandemi, påvirket ikke kinoenes åpningstider, og året 2009 ble det nest beste for kinobransjen det tiåret.⁵ Det er dokumentert hos Hagen⁶ at kinoer stengte både i kortere og lengre tid under andre verdenskrig, men det var av andre årsaker.

I og med at en stor mengde aviser nå finnes digitalisert av Nasjonalbiblioteket, er det sannsynligvis mulig å finne spor av sammenhengen mellom spanskesyken og kinodriften der. Dermed blir hovedspørsmålet for denne artikkelen hvordan spanskesyken påvirket kinodriften, og om kinoene i det hele tatt måtte stenge under spanskesyken, og i mindre grad om den påvirket filmproduksjonen i Norge i den perioden landet ble angrepet av pandemien.

Sekundært er det relevant å spørre om det i så fall var en sammenheng mellom stengingen av kinoer og andre forsamlingssteder? Og hvem var det som hadde ansvaret for å avgjøre om kinoene ble stengt, og hvilke holdninger var avgjørende?

Norsk kinohistorie og vitenskapelig kontekst

Den organisatoriske delen av kinoenes historie i Norge ble i mange år forvaltet av Kommunale Kinematografers Landsforbund (KKL, i dag Film & Kino), med publisering av statistikker over innspillingstall, antall kinoer og annet knyttet til kinobransjen – både for de kommunale kinoene og for de som blir drevet privat. KKL ble opprettet som medlemsorganisasjon for de kommunale kinoene i 1917, og etter en del år, i særlig grad fra 1930-årene, ga forbundet ut offentlige medlemsblad og årbøker med gode oversikter over kinoene i landet og deres virksomhet. Tidligere i 1920-årene var det enkelte private initiativ med utgaver over kinooversikter, men før 1926, da også Oslos kinoer ble kommunalisert, er det markant mindre informasjon å hente fram. Kinoloven av 1913 ga kommunene konsesjonsmyndighet, og de private kinoene fikk konsesjon som varte kun i to år. I 1915 kom den første kommunaliseringsbølgen i en rekke små og mellomstore byer, som omfattet rundt 20 prosent av kinomarkedet. I løpet av de neste ti–tolv årene ble kinoene i mange av de aller største byene i landet kommunalt drevet. Men fra de første årene av KKLs drift, og i tiden under spanskesyken, finnes det lite å hente fram fra forbundets arkiv.⁷

Det har også blitt publisert en rekke jubileumsskrifter fra en del kommuners kinoer. Noen kommuner begynte å gi ut slike skrifter fra 1950-årene, og det har fortsatt framover. De er ofte basert på kommunenes eller kinoenes arkiver, men er ofte kronologisk orienterte og ikke detaljerte. De har et særskilt blikk på kinoen(e)s historie i kommunen og er ofte gitt ut på oppdrag av kommunen. De må alle ses på som sekundærkilder, og et ytterligere problem er at de har få eller ingen kildereferanser. Dermed er de uten muligheter for etterprøving, og fordi det nå til en viss grad er mulig å gå til primærkilder, som i denne sammenhengen er aviser fra samtiden, bør de unngås. I noen av disse kildene finnes spanskesyken så vidt nevnt, i andre ikke, så de er i hovedregel ikke nyttige for den typen undersøkelse som jeg har gjort her.

I tillegg til disse jubileumsskriftene kommer også noen bøker som har samme oppdragsfunksjon, og som også dreier seg om kinovirksomhet i Norge. Spesielt bøkene til Sigurd Evensmo⁸ og Einar Nistad⁹ handler mye om kinovirksomheten i Norge. De går gjerne i detalj om viktige hendelser i de norske kinoenes historie og organisering, men nevner ikke ett ord om spanskesykens påvirkning på kinodriften i Norge. Årsaken er trolig at det i hovedsak mangler eller er forsvinnende liten informasjon om denne hendelsen i allerede publiserte skrifter, at det er såpass tidlig i kinoenes historie, og at man neppe har

ansett det å være viktig nok i et generelt kronologisk verk. Nistad skriver en del om stenging av kinoer under okkupasjonen 1940–45, men ikke tidligere. Evensmos bok handler i stort om framveksten av det kommunale kinosystemet. Han var svært negativ til den private film- og kinovirksomheten, men støttet tydelig at kommunene skulle ta kontroll over virksomhetene fra 1913, da Norge fikk en egen kinolov.

Behandling av statistikk og en generell oversikt over kinovirksomhet er sparsomt i årene rundt 1918. En oppgave har kvantitativ oversikt over tidlig repertoar ved kinoene i Bergen i 1906–07, uten å referere til spanskesyken.¹⁰

Boken *Kinoens mørke, fjernsynets lys* er en bred sammenfatning av forskjellige forskningsresultater og nevner heller ikke spanskesyken. Boken tar for seg både filmproduksjon, kinodrift og fjernsyn i en tilnærmet kronologisk gjennomgang fra filmens begynnelse til 1990-årene, og berører mange aspekter ved filmproduksjon, filmdistribusjon, kinodrift og publikumssmak.

Solums doktorgradsarbeid *Helt og skurk* omhandler den kommunale kinoetableringen i Norge og konsentrerer seg om årene fram til 1926. Oppgaven beskriver utviklingen av kommunal kinodrift fra kinoloven i 1913 og framover, og beskriver detaljert kinovaner, sensurbehov og moralske aspekter i forbindelse med filmvisninger, samt politiske diskusjoner knyttet til kommunalisering av en bransje som både tidligere og i de fleste andre land var privat. Oppgaven omhandler dermed også tiden rundt 1918, men går heller ikke inn på spanskesykenes påvirkning på kinoene i den aktuelle tiden.¹¹

Epidemien hadde neppe noen påvirkning på ønsket om kommunalisering, men man kan lure på om noen forestilte seg at kommunen var en tryggere eier enn et privat selskap.

Denne artikkelen har som ambisjon å utforske hva jeg mener er et tidligere ikke undersøkt og nærmest uoppdaget felt innenfor norsk kinohistorie, som det ikke er mulig å finne utfyllende dokumentasjon om i film- eller snarere kinohistorieforskningen i Norge. Det er mange uoppdagete felter i norsk filmhistorie, og man kan forestille seg at spørsmål om forholdet mellom spanskesyken og kinoene rett og slett ikke har blitt stilt offentlig tidligere, ikke før den store påvirkningen som koronaepidemien også hadde på kinodriften, ble observert og diskutert. Da ble man enda en gang, og kanskje mer enn noen gang tidligere, bekymret for hvordan kinoene skulle klare seg i et marked hvor også tilgangen på nye konkurrerende teknologier økte betraktelig. Slik var det ikke i 1918.

Dette er en undersøkelse som starter der hvor svaret ikke er gitt på forhånd, og først når kildene har blitt analysert, vet jeg kanskje litt mer om hva som skjedde med kinodriften i 1918 og 1919. Å få et kvantitativt svar over frekvenser og sammenhenger er bra i seg selv, men hvis det er mulig også å få vite hvordan sosiale forhold spiller inn på kinovirksomheten, og hvordan kinodriften ble regulert med hensyn til forbud fra for eksempel offentlig sektor, er det også svært relevant. Begrensningen ligger dermed i det smale kildemateriale jeg har valgt for å finne ut mer om dette.

Utgangspunktet har vært et ønske om å kunne lage en sammenliknende oversikt over om, hvordan og eventuelt når kinoene ble stengt under spanskesyken, og ikke minst hvorfor. Den har et undersøkende utgangspunkt, hvor store deler av prosjektet går ut på å lete i primærkilder etter informasjon som kan si noe om pandemiens påvirkning.

Metode og utvalg

Skal man undersøke hvordan spanskesyken påvirket filmbransjen og ikke minst kinobransjen i Norge fra 1918 til 1920, bør man i hovedsak søke etter spor i den tidens primærkilder. Og da er det lettest å begynne med avisene, som for den aktuelle perioden fra 1918–19 er tilgjengelig for de aller fleste på Nasjonalbibliotekets nettsider.¹² Riktignok er langt fra alle landets aviser fra perioden digitalisert ennå, det dreier seg kanskje bare om noe mer enn halvparten. Da gjelder det også å finne relevante søkeord for

at ikke treffene skal bli for mange. Jeg brukte søkeordene «kinematograf» i flere former, «den spanske» og «spanskesyken».

Det er digitaliserte aviser jeg først og fremst har sett på i denne sammenhengen. Fra sommeren 1918 til utgangen av 1919 finnes det nesten 40 000 avisutgaver å søke i fra store deler av landet. Et viktig moment for denne begrensede undersøkelsen er at avisene er lett tilgjengelige for de fleste, at det fungerer ganske bra når det gjelder søking med optisk tegngjenkjenning, og at treffene har blitt såpass mange at det kan tenkes å være representative for et første forsøk på å finne noen systematiske spor etter påvirkningen av spanskesyken på kinoene.

Avisene er gode og spennende kilder, og noen ganger de eneste kildene, men de er ikke alltid troverdige og bringer ikke alltid nyheter knyttet til etterprøvbare fakta. De må brukes med varsomhet, og bør sjekkes mot andre kilder, eventuelt andre aviser, for å finne ut om det som står, noenlunde stemmer med hva som har skjedd eller kommer til å skje. Avisene var ikke bare beskrivende, de var også vurderende og hadde gjerne en politisk agenda. Folk som skrev innlegg i avisene, hadde også gjerne en egen plan for å hevde sine synspunkter som ikke nødvendigvis var basert på objektive kriterier. I denne teksten danner likevel avisenes kildemateriale hovedgrunnet for å lete fram faktaopplysninger om hva som skjedde med kinoene under spanskesyken.

I tillegg til avisene bør man jo tenke at filmtidsskriftene fra denne tiden kan bringe interessant informasjon om kinoene og filmproduksjonen. Disse filmtidsskriftene er dessverre ikke digitalisert ennå¹³, men fordi det i 1918-19 utkom bare to tidsskrifter som utelukkende fokuserte på film, er det lett å finne ut hva som stod der eller ikke. *Film og Kino* var det mest omfattende av de to tidsskriftene og var orientert både mot deler av bransjen og publikum. *Helt og Skurk* utkom i en kortere periode mot slutten av tiåret. Det har vært enkelt å lese igjennom begge tidsskriftene for å finne artikler som omtaler spanskesyken, men felles for de to tidsskriftene var at de ikke i det hele tatt omtalte pandemien gjennom den perioden den varte.

Begge tidsskriftene var på den tiden svært lite orientert rundt kinovirksomheten i Norge, selv om begge trykket annonser fra filmdistributørene som henvendte seg til kinoene. De hadde også redaktører som var motstandere av kommunaliseringen, så de var muligens ikke særlig opptatt av å bringe videre nyheter fra kinoene. Dessuten fungerte ingen av bladene som generelle nyhetsblader knyttet til hele bransjen, men viderebrakte nyheter om filmer og intervjuer med stjerner fra Hollywood og det store utland, for *Helt og Skurk* sin del mye fra den norske filmprodusenten Lykke-Seest.

I Sverige, der det var en betydelig større filmproduksjon enn i Norge, skal det svenske tidsskriftet *Filmbladet* ha rapportert om spanskesykens påvirkning og nevnte i midten av oktober 1918 at halvparten av de svenske kinoene var stengt. I hovedstaden Stockholm var det derimot ikke noe forbud mot kinovirksomhet.¹⁴

Avisene kan være til hjelp for å stadfeste enkelthendelser, også knyttet til datoer når kinoene ble stengt. Bestemmelser fra helsemyndighetene ble ofte gjengitt i de mange avisene, og selv om kinoannonsene ofte var spredt, og på mindre steder ikke ble publisert hver dag, går det an å danne seg et bilde av i hvert fall noen av landets 130 kinokommuner. Og det foregikk også en interessant debatt i avisene knyttet til forholdet mellom pandemien og forsøket på å holde samfunnet åpent eller stengt.

Søket i de digitale avisene ble avsluttet for over to år siden, og i dag (i første halvdel av 2023) er så vidt jeg har funnet ut, fremdeles kun litt over halvparten av alle norske aviser digitalisert. Det har jo heldigvis begrenset denne undersøkelsen, for det hadde vært et altfor stort prosjekt å gå igjennom alle de norske avisene knyttet til de omtrent 130 kommunene uten digitale søkemuligheter. (Det vil være omfattende nok å gjøre det med digitaliserte aviser.)

Ikke mange spillefilmer ble produsert i de månedene spanskesyken varte, men både *Revolutionens*

datter (Ottar Gladtvet, 1918) og *Historien om en gut* (Peter Lykke-Seest, 1919) finnes i dag tilgjengelig, den siste riktignok i en ukomplett utgave. Skal man vurdere innholdet i de andre spillefilmene, er det mulig i flere tilfeller å bruke trykt kildemateriale som sier litt om filmenes handling, men også reklamestillbilder til flere av filmene er bevart. Om man ikke kan si noen om hele filmenes innhold, kan man i hvert fall vurdere hva slags type miljø og hva slags rollefigurer som opptrer i handlingen.

Spanskesyken

I forbindelse med koronavirusets omfattende påvirkning på filmbransjen og at den resulterte i at kinoene måtte stenge i lang tid etter mars 2020, var det flere som stilte spørsmål om noen visste, eller om det fantes dokumentasjon på, at kinoer her i landet tidligere måtte stenge i lengre tid i forbindelse med pandemier eller andre større sykdommer og kriser. Den skrevne norske filmhistorien (eller snarere kinohistorien) nevner så vidt det har vært mulig å finne ut av forsvinnende lite om dette. Noen få lokale kinohistorieskrifter har så vidt vært borti hendelsen ved å nevne at kinoene stengte i en periode, uten å gå nærmere inn på dette og eventuelle konsekvenser.

Av tidligere pandemier eller epidemier som har nådd landet vårt siden vi begynte å se film mot slutten av 1800-tallet, er det bare én tidligere pandemi som har skapt store ulemper for filmbransjen og spesielt for kinobransjen. Det var spanskesyken, det mest «klassiske eksemplet»¹⁵ av pandemier, som kom til Norge for fullt i juli 1918.¹⁶

I Norge og internasjonalt refererer man til tre tidsbestemte epidemier knyttet til spanskesyken; sommerepidemien og høstepidemien i 1918, samt vinterepidemien 1918-19.¹⁷ Sommerepidemien gikk over etter fire uker, mens høstepidemien varte lenger og var mer ondartet.¹⁸ Høstepidemien startet i månedsskiftet august-september, og var tidlig ute i Narvik, Bodø, Trondheim, Skogn, Kristiansund og Ålesund.¹⁹ Høstepidemien inntraff senere jo lenger sør i landet man bodde. I tillegg var det en fjerde bølge som oppstod noe senere og som traff lokalt, på mindre steder hvor folk levde mer isolert.

I enkelte aviser fra høsten 1918 kan det se ut som om noen trodde, og ikke minst håpet, at spanskesyken allerede var overstått etter sommerepidemien. *Bodø Tidende* meldte på første side så sent som 29. august 1918 at spanskesyken hadde forsvunnet over nesten hele landet, men det man likevel raskt fikk vite i andre aviser, var at allerede i andre halvdel av august hadde høstepidemien startet. Høstepidemien varte mellom to og tre måneder, den var mer ondartet og påvirket kinodriften betydelig mer, for det er ingen ting som tyder på at kinodriften stengte i sommermånedene på grunn av spanskesyken. Dessuten var sommeren en tid hvor folk gikk mindre på kino enn ellers. Vinterepidemien blusset opp i slutten av desember og i begynnelsen av januar 1919 og kulminerte i mars 1919. Utover i 1919 og fram til et lite stykke ut i 1920 så man også at det oppstod lokale epidemier i landet.

Avisene brakte den gangen ikke bare nyheter om sykdommen, men i 1918 trykket også de fleste avisene annonser for kinoene i sitt nærrområde. Riktignok kan vi ikke være sikre på at alle kinoforestillingene som ble arrangert, ble annonsert i avisene, det motsatte er nok heller tilfellet, det er uklart hvor mange filmer som faktisk ble vist de forskjellige stedene. I 1918 var det som oftest én lang film som utgjorde programmets hovedfilm, men det ble også ofte vist kortfilmer i tillegg, og de ble ikke alltid annonsert. De siste fem–seks årene før 1918 hadde filmbransjen med noen unntak gått over til å produsere lengre spillefilmer, som i de fleste tilfeller fremdeles var kortere enn langfilmene vi ser på kinoene i dag.

Filmbransjen

Tidlig i 1910-årene hadde de fleste norske spillefilmene blitt produsert av private kinoiere.²⁰ I 1918 var det en sentral filmprodusent som med ett unntak produserte alle spillefilmene, men som ikke eide og

Stillbilde fra filmen *Æresgjesten* (1919). *Garden hjelper til.*

drev kinoer. Christiania Film Co., som var blitt etablert i 1916, hadde i motsetning til tidligere produsenter satset store ressurser på å bygge filmstudio, men hadde ikke egne kinoer til disposisjon. Selskapet hadde relativt omfattende produksjon, med hele ni spillefilmer fra 1916 og fram til begynnelsen av 1919.²¹ Årsaken til at selskapet ikke satset på kinodrift, var trolig kinoloven fra 1913, som ga kommunene muligheten til å kontrollere kinodriften.

Med en økende kommunal og en fremdeles dominerende privat kinodrift bestod kinovirksomheten i Norge i 1918 av rundt 200 kinoer i omtrent 130 kommuner.²² Samtidig var det i underkant av 700 kommuner i landet.²³ Den største byen Kristiania hadde i overkant av 20 kinoer, like mye som Bergen, Trondheim og Stavanger til sammen. Mange små kommuner hadde bare én kino, som ikke alltid viste film hver dag. Filmdistribusjonsbyråene (rundt ti stykker) var private, men opprettelsen av flere kommunalt eide kinoer og KKL skapte også et behov for et kommunalt eid filmdistribusjonsselskap.

Christiania Film Co. var helt dominerende som spillefilmprodusent i Norge i 1918, med Peter Lykke-Seest som kunstnerisk leder. Det betød at han som oftest også regisserte og skrev manus til filmene. Tre av selskapets filmer ble spilt inn i perioden fra sommeren 1918 til vinteren 1918–19: *Sersjanten* (1918)²⁴, *Historien om en gut* (1919) og *Æresgjesten* (1919), men bare de to siste ble vist på kino. Filmenes interiører ble tatt opp i selskapets atelier på Bygdøy, den gangen utenfor Kristiania bys grenser, mens eksteriørene

ble spilt inn delvis i Kristiania og omegn, men også andre steder i Norge. I tillegg gjorde produsenten, regissøren og kinoeieren Ottar Gladtvet med Gladtvet-Film et siste forsøk på å produsere spillefilm med *Revolutionens datter* (1918). Gladtvet skrev manuset som nøytralitetsvakt i militæret under verdenskrigen på våren 1918.²⁵ Tre av disse fire filmene ble spilt inn i sommerhalvåret 1918, mens *Æresgjesten* ble spilt inn om høsten og vinteren. Ingen ting tyder på at disse filmene ble hindret av spanskesyken, selv om det ikke er utenkelig at noen på settet ble syke i tiden under innspillingen. De første tilfellene av spanskesyken ble rapportert allerede i april, mens det som senere ble kalt sommerepidemien, startet i Kristiania rundt 15. juni 1918.²⁶ Regissøren Peter Lykke-Seest, som flere ganger ble intervjuet i filmtidsskrifter og aviser, nevnte at det var mange problemer med å spille inn film i Norge, men aldri at spanskesyken hadde medvirkende årsak. Dette var under verdenskrigens siste år, og én årsak til at filmen *Sersjanten* ikke fikk distribusjon og ble vist i det hele tatt, kan ha vært vanskeligheter med å få tak i råfilmmateriale fra utlandet til å lage filmkopi(er). Filmen har sannsynligvis vært ganske klar for distribusjon og visning, for et sett med stillbilder ble produsert og er tatt vare på.²⁷ Dessuten hadde Lykke-Seest også problemer med å ansette profesjonelle skuespillere fra de store institusjonsteatrene, men det hadde verken med pandemi eller verdenskrig å gjøre, bare et klart krav fra de største teatrene om at ikke filmene skulle konkurrere for mye med teatrene.

Fra filmen *Æresgjesten* kan man se av bevarte stillbilder at militæret, nærmere bestemt garden, har en viktig rolle i filmen. Med tanke på at spanskesyken spredde seg mye blant unge menn, og at flere militærleirer ble ansett som store smitteområder (som nevnes nedenfor), viser denne filmen en helt annen verden enn pandemiens verden, den forsøker i større grad å underholde oss vekk fra hverdagens virkelighet. At *Æresgjesten*, den siste av spillefilmene Peter Lykke-Seest spilte inn, ikke ble vist i særlig utstrekning på kinoene i Norge, var ikke et resultat av pandemien. Da den ble sendt ut på kinoene i april 1919, omtrent samtidig med *Historien om en gutt*, var spanskesyken i tilbakegang, og filmen ble ikke særlig mye omtalt i avisene. To andre filmer, *Historien om en gutt* og *Revolutionens datter*, ble begge spilt inn litt før eller helt i begynnelsen av epidemiens oppblomstring i Norge sommeren 1918, og manuskriptene ble skrevet enda før det.

Ingen ting tyder på at det ble laget spillefilmer i Norge som på en eller annen måte skildret spanskesyken eller dens følger. Produksjonen av spillefilm tar ofte lang tid, selv om det virker som om det i perioden fra 1917 til 1919 gikk raskt for Lykke-Seest, som både skrev og regisserte flere filmer hvert år. Filmene var så dagsaktuelle at de skildret både militær virksomhet, spionasje, revolusjonære holdninger og arbeideropprør, men i front av alle disse store hendelsene stod kjærligheten mellom mann og kvinne, en kjærlighet som visstnok var vanskelig å få til i en problemfylt tid. Mange omfattende hindringer måtte forseres.

Heller ikke norske dokumentarfilmer ser ut til å ha vært opptatt av pandemien. Kanskje man håpet den forsvant før man fikk sjansen til å formidle den på film, eller at sykdommen rett og slett var vanskelig å filme. Oversikten over hva som ble produsert av nyhetsfilmer (en av dem ble kalt *Norsk Journal*), aktualitetsfilmer og dokumentarer i denne korte perioden i Norge, er betydelig mer uoversiktlig enn spillefilmene. Men vi vet det ble tatt opp filmer av idrettsarrangementer, sport og utendørsaktiviteter, reisebeskrivelser og geografiske filmer (for alle de som ikke kunne reise, men det var ikke på grunn av pandemien), spesielle begivenheter som kunne inkludere kongelige eller andre kjente personer, men også militære aktiviteter var populært. Lykke-Seests spillefilmer inneholdt ofte menn i uniform, for øvrig.

Å ta opp dokumentarfilmer som skildret pandemien, kunne nok være problematisk å få til, og dessuten viste det seg etter hvert at sykdommen ble håndtert forskjellig fra kommune til kommune. Og hvem ville vel se en film som handlet om så alvorlige saker, siden de aller fleste kjente noen som hadde blitt syke og kanskje hadde dødd av sykdommen?

Alf B. Bryn (som blir sitert øverst) hadde også med seg flasker på fjellturen før han møtte filmfotografen Gunnar Nilsen-Vig på Turtagrø ved Store Skagastølstind sommeren 1918, sannsynligvis i slutten av juni eller i begynnelsen av juli.

Opptakene, som ble tatt opp på sommeren eller tidlig på høsten 1918, avslører ingen tegn på at det omtrent på samme tidspunkt var en alvorlig sykdom under utvikling i landet, og så vidt det har vært mulig å finne ut av, var det ingen andre filmer som ble laget i Norge på samme tid som gjorde det heller. Nilsen-Vigs filmopptak ble vist med tittelen *Jotunheimen* på høstmøte i Den norske Turistforening 20. november 1918 i Kristiania, et møte som turistforeningen ikke hadde noe problem med å få arrangert.²⁸

De norske filmprodusentene ser ikke ut til å ha hatt noen problemer under pandemien i 1918, men bransjen var liten og inntektene kanskje ikke så store uansett. Det var mulig å få filmen sin vist maksimalt 130 steder i landet. De rundt ti filmdistributørene vet vi ikke noe om i denne sykdomssammenhengen, men de har sannsynligvis hatt større problemer med verdenskrigen og import av varer enn med pandemien.

Et utvalg av landets mindre kinobyer

Den delen av filmbransjen som fikk størst direkte berøring med spanskesyken, var dermed kinoene, og mange av dem måtte stenge i kortere eller lengre perioder under pandemien. Spanskesyken traff ikke samtidig over hele landet, og det gjaldt også stengingen av kinoene.

Det var ikke kinoene som valgte å stenge seg selv når pandemien ble for omfattende. Kommunene hadde på den tiden sine egne helseråd, de større byene hadde stadslege eller stadsfysikus, organisert etter sunnhetsloven fra 1860.²⁹ Helsesrådene (eller Sunnhetskommisjonen, som det fremdeles ble kalt enkelte steder i avisene) avgjorde om, når og hvilke typer sammenkomster eller underholdningstilbud som måtte stenge i kommunene. Dermed ble stengingen av kinoene i 1918 spredt over tid, og sammenfalt ikke over hele landet. Det var også kommuner som valgte å ikke stenge kinoene sine i det hele tatt.

Helsesrådene ga forskjellige bestemmelser basert på forskjellige oppfatninger om hvordan en slik pandemi burde avsluttes. Og det er vanskelig ut fra avisene å si om kinoeierne kunne eller ville opponere mot bestemmelsene til helsesrådene. Sannsynligvis ikke. Og det var neppe noen forskjell mellom de få kommunale og de mange private kinoene. Man kan ikke se bort fra at helsesrådene i nære områder samarbeidet, men det virker som det var nødvendig å vurdere den enkelte kommune eller det enkelte distriktet for seg, nettopp på grunn av store regionale forskjeller basert på hvor hardt et distrikt ble rammet.³⁰

Av det jeg har funnet i de til nå digitaliserte avisene på Nasjonalbibliotekets sider, er at Molde var en av de byene som stengte kinoen tidlig. Rapporter viser at stenging av kinoen Kinematografen i Molde skjedde 10. september 1918, eller kort tid før. Blant andre *Aftenposten* brakte nyheten om at spanskesyken herjet («grasserer») voldsomt i Molde og omegn, men også at militærleiren Setnesmoen på andre siden av fjorden rett i nærheten av Åndalsnes hadde så mange som et par hundre mann syke.³¹ Hvordan det var med kinoen i Åndalsnes, som ble drevet av Romsdals bokhandel, har jeg ikke funnet ut av til nå. Ifølge den konservative avisen *Romsdals Amtstidende*, som ble utgitt i Kristiansund, var det ikke uventet uenighet blant opinionen om hvordan man skulle gå fram for å vinne over spanskesyken 6. september:

Kinematograferne forlanger enkelte skal paabydes stængt paa Grund av Epidemien. – Det gaar ikke an at forlange kun disse Forsamlingssteder lukket. Konsekvent maatte alle Slags ansamlinger forbydes, baade Teater, Konserter, Kirke, Bedehus, Dansemorro, Politiske (Valg) Møter, Forenings-sammenkonster o.s.v. Det gaar dog ikke an. Det som er frivillig, faar være frit. De som vil gaa får gaa, de som frygter for Smitte kan la være at gaa til Forsamlinger. Kinematograferne er ikke de værste; hverken er de saa store eller som Regel saa overfyldte som andre Lokaler.³²

Moss Socialdemokrat. 19. oktober 1918.

Kinoene er verken overfylte eller blant de verste, hevder avisen. Samtidig hinter den også om at mange nettopp så på kinoene som et av de mer problematiske stedene å oppholde seg for å unngå å bli smittet. De tre (eller var det to?) kinoene i Kristiansund, der avisen kom ut, hadde ikke blitt kommunalisert høsten 1918, og enkeltindividets frie vilje var åpenbart viktig for avisen.

Venstreavisen *Romsdals Budstikke*, som ble utgitt i Molde, hadde en noe mer nøytral og sammenfattende oppsummering 7. september 1918: «Kinematografen kræves fra alle Hold lukket grundet Spanskesyken. Skolernes Lukning bør visstnok ogsaa tas under Overveielse. Det begynder at bli alvorligt». ³³ Den 10. september kunne dermed

avisen *Framstig* melde at kinoen i Molde hadde stengt. ³⁴ Avisen kom ut i Volda og fortalte ikke noe mer om andre kinoer i nærområdet. Samme dato ble også skolene i Molde stengt. ³⁵

I Kristiansund hadde i hvert fall Central Kinoteater åpent 13. september, men kinoene i byen måtte stenge dagen etter. «Sundhetskommisjonen» i byen hadde hatt møte samme dag og skulle ta standpunkt til om kinoene skulle stenges, for Kristiansund hadde hatt 33 dødsfall knyttet til spanskesyken siden 29. august. ³⁶ Også skolene i byen ble lukket samtidig, og alle offentlige sammenkomster ble forbudt.

Molde og Kristiansund stengte kinoene tidlig. Kristiansund og Ålesund er byer som blir nevnt ovenfor der høstepidemien startet tidlig. Hvordan ble det så med stengingen av kinoene i Ålesund, som ikke var langt unna? Avisen *Sunnmørsposten*, som kanskje kunne fortalt noe om dette, er ikke tilgjengelig digitalt ennå, men heldigvis finnes et annet digitalt spor i en sekundær beretning som hevder at kinoene i Ålesund (det var tre stykker) stengte så tidlig som 11. september og holdt dørene stengt helt fram til 18. november. ³⁷

Men det var ikke bare steder i Møre og Romsdal som var preget eller plaget av spanskesyken i de dagene. Kinoer andre steder i landet stengte også tidlig under høstepidemien. I Bodø sentrum stengte byens helseråd kinoen 12. september, sammen med skolene og de offentlige forsamlingshusene (det var en kino til utenfor sentrum på Bertnes). ³⁸ Kinoen i Bodø sentrum, Fram Kinematograf, åpnet igjen 26. september, etter to uker.

Narvik var også en av de byene i Nordland som fikk pandemien tidlig. Hvordan gikk det med kinoen der? Leser man Narvik-avisen *Ofotens Tidende*, der kinoen også annonserte, i de aktuelle dagene i september, finner man overraskende lite om pandemien. Og byens kino, kalt N.K.K. i annonsen, reklamerte de tre dagene avisen kom ut i uken med nye filmer, så der ble ikke kinoen stengt i det hele tatt på samme tid som i Bodø. N.K.K. var for øvrig en forkortelse for Narvik Kommunale Kinematografer, en by som hadde åpnet kommunal kino bare én måned før, 7. august 1918.

Så det viser seg at man forholdt seg forskjellig til stenging av kinoene i de ulike kommunene. Utover i september tok også andre kommuner initiativ til stenging. I Trondheim stengte man kinoene 14. september etter helserådets bestemmelse. Derimot ble det foreløpig bestemt at folkeskolene i byen ikke skulle stenge, fordi det ble ansett som uheldig at store mengder av barn oppholdt seg hele dagen i hjemmene eller på gatene. Den sosiale og den hygieniske dimensjonen spilte inn, for skolene ble regnet for å være lyse og luftige, i motsetning til mange av hjemmene. Det er også lett å forestille seg at kinoene heller

Utsnitt av kinoannone for hovedstadens kinoer. Barn under 15 har ikke adgang.

ikke ble ansett å være verken lyse eller luftige, selv ikke med lyset på. Og i kinoenes mørke foregikk det sikkert mye rart, med omfattende fysisk kontakt uten at foreldre eller skolelærere hadde kontroll. Filmsensuren var fremdeles i 1918 utformet slik at barn hadde adgang til å se alle filmer som ble vist, det var ingen skille på sensur for voksne og barn. Likevel kunne kinoene sette sine egne begrensninger ved behov, og barn hadde ofte ikke adgang til de senere forestillingene.

Etter noen dager besluttet myndighetene i Trondheim likevel å stenge folkeskolene i byen. De fire kinoene i byen, Biografteatret, Kräusslichs Kosmorama Kinografen og Verdensteatret, var alle stengt fram til mandag 7. oktober, i drøyt tre ukers tid. I Steinkjer, litt nord for Trondheim, besluttet man å stenge kinoene 20. september, seks dager etter Trondheim.

I og med at pandemien beveget seg over store deler av landet, var det ikke bare på Vestlandet, i Trøndelag og nordover kinoene stengte under høstepidemien. I Fredrikstad stengte kinoene 19. september, mens Skien et godt stykke unna på andre siden av Oslofjorden stengte kinoene 9. oktober. Der stengte byens helseråd også alle andre sammenkomster og forestillinger, samt skolene. I Moss, derimot, stengte ikke helserådet de to kommunale kinoene Tivoli og Scala før 19. oktober, mens politiske møter fikk holde på til dagen etter; det var stortingsvalg 21. oktober. Heller ikke Frelsesarmeen, IOGT, en kirkekonsernt og andre liknende religiøse sammenkomster måtte holde dørene lukket i Moss. Sannsynligvis ikke skolene heller med en gang. Noen uker senere, den 9. november, kan man lese i samme avis at skolene skulle åpne igjen 11. november, så også de ble stengt på et tidspunkt.

Som nevnt åpnet Trondheim kinoene igjen 7. oktober, mens Skien stengte 9. oktober. I Kongsberg stengte kinoen 11. oktober, Arendal stengte sine to kinoer 15. oktober, Sandnes sin ene kommunale kino 22. oktober, Kristiansand stengte to kinoer 23. oktober, Stavanger hadde syv (eller var det åtte?) kinoer

Ofotens Tidende, 10. september 1918.

som stengte 26. oktober, mens Hamar åpnet igjen 29. oktober etter å ha vært stengt en periode, uklart hvor lenge. Lillehammer åpnet igjen 14. november etter å ha vært stengt av helserådet i byen fra 9. oktober. Stengingen der gjaldt både skoler, offentlige møter og forestillinger. Askim stengte sin kommunale kino 6. november, mens Hønefoss stengte så sent som 30. november.

Stengingen av kinoene hadde ofte sammenheng med at andre offentlige sammenkomster også måtte stenge, men man kan også se en tendens til at kinoene ble stengt før mange andre offentlige lokaler og sammenkomster. Det kan se ut som om teaterforestillinger, religiøse sammenkomster og andre offentlige forestillinger ikke alltid måtte stenge like raskt som kinoene. Det har sikkert hatt sammenheng med et ønske om å beskytte barna og de unge mot sykdommen, for kinoene var det eneste faste stedet innendørs hvor barna ofte kunne samle seg og møtes. Teater, politiske møter og religiøse sammenkomster var for de voksne. Men det var likevel de i aldersgruppen fra 20 til 40 år som ble mest rammet av pandemien, og menn i alderen fra 25 til 29 hadde høyest dødsrate.³⁹ Barn gikk nok ofte på kino, men det har også blitt påpekt at det var kvinner som utgjorde majoriteten av kinopublikummet i mange land på denne tiden, man må regne med at slik var det i Norge også.⁴⁰

Da for eksempel Stavanger åpnet kinoene igjen 12. november etter at de hadde vært stengt i drøye to uker, var det med ett forbehold. I byen tillot man fremdeles ikke barn under 15 år å gå på kino i det hele tatt. Bestemmelsen ble foretatt lokalt, i en tid da den statlige filmkontrollen fremdeles ikke hadde innført et skille mellom barn- og voksensensur. For det eksisterte også lokale vedtekter for kinodrift, og åpenbart ble det også foretatt tilpasninger i spesielle situasjoner. Helt fram til 16. januar 1919 fikk ikke barn under 15 år gå på kino i Stavanger. I hovedstaden Kristiania, som tas opp nedenfor, slapp man heller ikke inn barn under 15 år på kinoene, der skjedde det fra 24. oktober 1918.

Det var ikke bare når kinoene måtte stenge, som varierte mye rundt omkring i landet, men også hvor lenge kinoene måtte holde lukket. Ut fra den begrensede undersøkelsen jeg har gjort med noen få søkeord i de avisene som har blitt digitalisert, er det ikke mulig å lage noen god, utfyllende statistikk for de omtrent 130 kommunene som hadde kinodrift. Men jeg kan se ut fra de rundt 20 kommunene jeg har funnet fram til, at lukkingen av kinoene ofte varte fra én til to uker, men noen ganger også lenger, og spesielt kinoene i Arendal og Kristiansand holdt stengt lenger enn det. I Arendal fra 15. oktober til 23. november, Kristiansand fra 23. oktober og helt fram til 16. desember, da Aladdin, en av byens to kinoer, åpnet igjen. Fønix, den andre kinoen i byen, måtte derimot fortsatt holde stengt.⁴¹ Forutsetningen for å kunne vise film på Aladdin var at det ble holdt én times pause mellom forestillingene, og at det var lufting i salen i pausen. De to forestillingene om kvelden ble etter noen dager forskjøvet én time senere enn vanlig, og barn fikk ikke adgang til kinoen.

De største kinobyene

De to største byene i landet, Kristiania (litt over 20 kinoer) og Bergen (syv kinoer, eller var det åtte?),⁴² slapp begge å stenge kinoene sine. Verken Bergen eller Kristiania hadde kommunalisert kinodriften sin, Bergen gjennomførte kommunaliseringen fra 1920, og Kristiania gjennomførte den i sin helhet fra 1926, etter å ha inngått en avtale med de private kinoeierne om en fellesdrift fra 1919. At de ikke stengte kinoene, skapte naturligvis debatt i avisene.

I Kristiania stengte ikke kinoene i det hele tatt under spanskesyken, og årsaken var nettopp «sunnhetsstyrelsens» bestemmelser. Kinoeierne gjorde åpenbart heller ingen forsøk på å stenge kinoene selv, naturlig nok ville det koste mye for den enkelte eier og skape økonomiske utfordringer for de ansatte (hvis eierne brydde seg om det). Det var neppe en veldig lukrativ jobb å være ansatt ved kinoene heller.

Skolene i hovedstaden måtte imidlertid stenge på et tidspunkt. Det foregikk heller ikke uten debatt

16. september 1918 (ikke avis hver dag)

i avisene, for mange så en (uheldig) sammenheng mellom skolene og kinoene. Og den sammenhengen hadde vært synlig for flere allerede en god stund. Under debatter om statlig forhåndssensur av film så tidlig som i 1909 og i 1911, som til slutt skulle lede til opprettelsen av Statens Filmkontroll høsten 1913, var det nettopp lærerne, sammen med kirken, religiøse organisasjoner og sedelighetsforeninger som gikk til kamp mot kinoenes moralske forfall. Stavanger Lærerlag hadde ledet an og funnet ut at i 1910 hadde 89,9 prosent av barna på folkeskolene besøkt kinoene. Konklusjonen da var at de voksne pedagogene mente «Det positive utbytte barnene har hatt av sine besøk paa kinematograferne, viser sig ved undersøkelse at være forbausende litet. [...] Utbyttet blir derfor som regel av meget tvilsom pedagogisk værdi».⁴³ Man nevnte at det fantes noen få unntak, for det eksisterte en idé om at film også kunne virke pedagogisk og lærende under spesielle forhold. Selv om statlig forhåndssensur hadde blitt innført siden den gangen i 1910, så mange i 1918 fremdeles ikke optimistisk på kinoenes påvirkning på barn. I hvert fall ikke (flere av) lærerne.

Anna Sethne skrev et innlegg i avisen *Social-Demokraten* 18. oktober 1918, etter at skolene i hovedstaden hadde blitt stengt.⁴⁴ Sethne var lærer i folkeskolen og opptatt av pedagogiske reformer. Verken kinoene eller forlystelsesetablisementene i hovedstaden hadde måttet stenge. Nå var det vel ingen som var bekymret for at barna skulle prøve å gå på kroer, teatre eller varietéer alene, men Sethne mente at «Kinematograferne maa dog vel være det farligste sted før [sic] smitteoverføring. Nu er barna fri baade fra skole og lekser, nu vil vel de strømme til kinematograferne. Hvorfor forlanger ikke forældrene at de skal stænges». Og hun spurte om at dersom skolene bare skulle holdes stengt i noen dager, som visstnok var tilfellet, hvilket resultat hadde det på viruset? Ville de ikke bare bli syke etter å ha kommet tilbake på skolene igjen?

Det var også flere som så sammenhenger mellom skolene og kinoene. I Kristiania og i Aker kommune, som omsluttet hovedstaden, sendte Den norske Forældreforening (som Sethne var eller hadde vært med i) ut en henvendelse 22. oktober om at skolene fremdeles måtte holdes lukket inntil sykdommen gikk tilbake. Foreldreforeningen sendte også samtidig en henvendelse til politiet om å holde kinoene stengt. Det siste førte ikke fram, men kan ha medvirket til at kinoene ikke tillot barn under 15 år tilgang til kinoene fra 24. oktober.

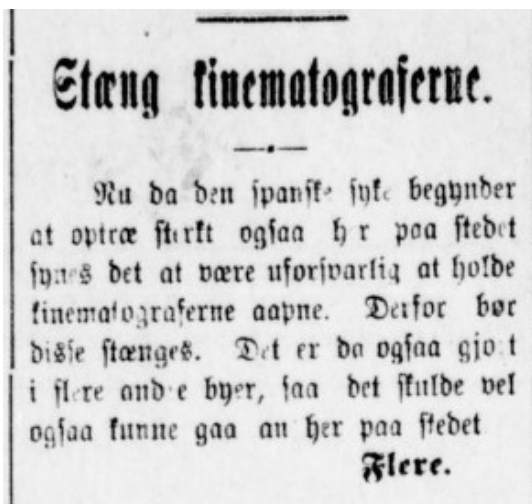
Den 20. oktober stilte legen Haakon Sæthre en del spørsmål i *Aftenposten* til «sundhetskommisjonen» og «medicinaldirektoratet» i Kristiania.⁴⁵ Sæthre mente selv at ingen ting hadde blitt gjort for å hindre spredningen av sykdommen i hovedstaden. Han gikk først og fremst til angrep på den manglende stengingen av kinoene, og han hadde en forestilling om at viruset formerte seg livligst i mørket, der hvor ventilasjonen også var dårlig. Han så på kinoene som rugekasser for smitten. Det var trangt i

kinoene, publikum satt med yttertøyet på og gikk ut i en helt annen temperatur etterpå. Kinopublikummet hadde kanskje vært ute i frisk luft i stedet hvis kinoene hadde vært stengt? Det var nok ikke bare Sæthre som var av den oppfatningen at kinolokalene var dårlige og usunne, og at hygienen i kinoene muligens var av dårlig kvalitet både fysisk og sjelelig, til tross for at det fantes en statlig filmsensur som forhåpentligvis tok stort hensyn til barna. Sæthre ville også at man innførte forbud mot større sammenkomster, ikke bare i kinoene, og han lurte på hvor de påkalte myndighetene egentlig var.

Et par dager etter Sæthres artikkel kom et slags tilsvar fra sunnhetskommisjonens medlemmer professor Axel Holst og stadsfysikus Gotfred Bentzen.⁴⁶ Først og fremst ville de to legene presisere at sunnhetskommisjonen i Kristiania selvfølgelig ville hindre utbredelsen av spanskesyken. Spørsmålet deres var likevel om kommisjonen maktet å gjøre noe med den. Under de forholdene som var kjent fram til da, den 24. oktober 1918, mente de to at inngrep fra det offentlige ikke kunne hindre sykdommens utbredelse, og spesielt ikke i en stor by. De mente også at stenging av skolene og kinoene var «en nyttløs panikforanstaltning». Og de oppsummerte sunnhetskommisjonens idé om hvordan man skulle håndtere denne situasjonen i Kristiania, åpenbart i motsetning til hvordan det ble gjort i andre, mindre byer, slik:

[...] en sådan forholdsregel er ikke bare nytteløs. Den kan ogsaa direkte *skade*. Hvis man ikke holder sig hermetisk afstængt fra omverdenen – hvad ingen kan – vil erfaringsmæssig alle individer, som overhovedet er modtagelig, faa den sygdom, vi her taler om. De kan faa den før, eller de kan faa den senere. Men alle modtagelige bliver sandsynligvis tilslut angrebet. Om vi nu gik hen og stængte skolerne med eller uden kinematograferne, kunde nok dette tænkes for fleres vedkommende at forhale sygdommen. Men de vilde sandsynligvis ikke *undgaa* den. De vilde bare smittes senere, d. e. paa en aarstid, som er koldere end nu. Og derved vilde modtageligheden for de *lungebetændelser*, som dessverre saa ofte komplicerer sygdommen, kunne komme til at vokse.⁴⁷

Derfor ingen lukking av kinoene i hovedstaden, og sunnhetskommisjonen var av den oppfatning at sykdommen skulle spres og oppløses av seg selv, en argumentasjon som virker kjent i dag også, selv om vi nå har vaksine mot sykdommen, noe de ikke hadde i 1918. Kommisjonen mente bestemt at man ikke kunne lukke fabrikker og verksteder, ikke spisesteder og heller ikke valgmøter, ikke stoppe tog og ikke hindre trikken i å gå. Og det så ut til at de var av den oppfatningen at levevilkårene i hovedstaden ikke kunne hindre spredning av en meget smittsom sykdom. Det som derimot ble en mellomløsning for kinoenes del, var som nevnt ovenfor å hindre personer under 15 år å gå på kino. Ifølge *Aftenposten* ser det ut som om det var kinoene selv som besluttet dette, men det må i så fall ha vært på oppfordring fra flere interessegrupper i hovedstaden.⁴⁸ Både Overlærerkollegiet og Kristiania Skolestyre ville gjerne at kinoene

Indherred, Steinkjer, 17. september 1918

Sersjanten, upublisert spillefilm

skulle stenge, og nevnte ifølge en avis også sirkus i samme kategori som kinoene.⁴⁹

Sunnhetskommisjonens vurdering i hovedstaden ble naturlig nok kritisert av flere, men fikk også støtte. I et brev til *Norges Handels- og Sjøfartstidende* skrev en innsender at kinoene tilbød en absolutt unødvendig underholdning og således burde stenges, i motsetning til viktige befordringsmidler.⁵⁰ Overlege (Nils) Yngvar Ustvedt skrev derimot et forsvar for sunnhetsstyrelsens beslutning 3. november, basert på en historisk kunnskap om influensaepidemier. Han konkluderte også med at denne influensaepidemien ikke kunne stanses.⁵¹

Allerede 6. november meldte *Aftenposten* (håpefullt?) at spanskesyken var på retur i hovedstaden.⁵² Flere av legene i byen bekreftet dette, og det ser ut som om antallet rapporterte tilfeller av sykdommen sank drastisk i november 1918.⁵³ Livsforsikringsselskapene hadde tjent på pandemien, besøket på kinoene hadde «aftaget endel» og «man merker en tydelig nedgang i besøket».⁵⁴ De under 15 hadde ikke hatt adgang, og folk flest gikk sannsynligvis mindre på kino av frykt for å bli smittet. Restauranter hadde derimot ikke hatt noen merkbar avbrekk i besøket, og betjeningen hadde for det meste unngått sykdommen. Nationalteatret hadde også sluppet meget bra fra sykdommen, ble det skrevet, det *hadde* vært sykdom på teatret, men ikke blant dem med bærende roller. Av syke skuespillere nevnte avisen Sigurd Asmundsen, Thorleif Reiss, Aagot Nissen og Stub Wiberg. Ingen av teatrets skuespillere hadde hatt noen som helst tilknytning til filminnspilling i denne tiden. Nationalteatret regnet dessuten seg selv som

et ufarlig oppholdssted, med god ventilasjon, stor høyde under taket og god rengjøring.⁵⁵

Det er vanskelig å beregne hvor mange færre billetter som ble solgt på kinoene, og hvor store tapene var i forbindelse med spanskesyken. I Tønsberg ble Ant. Jenssen, formannen i kinostyret der, intervjuet av *Vestfold Arbeiderblad* i forbindelse med Tønsberg kommunale kinos første driftsår fra 1. juli 1918 til 30. juni 1919. De to kinoene i byen hadde en nettoinntekt på 48 332, men styret hadde regnet med 61 000. Jenssen la til grunn både høyere lønninger og dyrtidstillegg som medvirkende årsaker for den uteblitte forventede inntekten. Men det blir også nevnt i artikkelens ingress at nettotapet på grunn av spanskesyken var på 32 000, uten at *det* blir forklart nærmere.⁵⁶ Og Jenssen nevner at barn var nektet adgang til kinoene der i hele åtte måneder. Mange barn gikk ofte på kino og var en viktig inntektsgruppe for kinoene. Annonser forteller at barn ble nektet adgang av helserådet til Tønsbergs to kinoer fra 16. september 1918.⁵⁷

En statistikk for Kristiania viser at inntektene for kinoene der var betydelig høyere i 1919 enn i 1918, 6 694 329 kroner i 1919 mot 4 510 239 i 1918. Om spanskesyken hadde noen innvirkning på dette, er jo sannsynlig. Likevel ser man av forskjellige kilder at inntektene for kinoene i hovedstaden steg hvert år fra 1913 til 1922, da inntektene sank noe igjen og stabiliserte seg for en lang stund, så det var flere årsaker til den økonomiske veksten. Året 1919 var også det første året med fellesdrift for kinoene i Kristiania, da kommunen og de private hadde en blandet drift og halvparten av nettooverskuddet skulle gå til kommunen.

Avslutning

Avisene fra den tiden er nære til hendelsene, det er positivt, men de opptrer ikke alltid objektivt og kan bringe informasjon om hendelser som ikke nødvendigvis blir satt ut i livet. Kildene brukt her er først og fremst kinoannonser, men også artikler blant annet med meldinger fra helserådene. Kinoannonser kan annonsere for visninger som ikke blir noe av, men selv om jeg har vært nøye med datoer for angivelsene, har det først og fremst vært viktig med denne artikkelen å kunne vise til at det *ble* gjennomført en ganske stor nedstenging av kinoer under spanskesyken i 1918, men at det også var forskjellige holdninger til dette i landet. Det ser ut til at mye skjedde under det som senere har blitt kalt høstepidemien, men man kan også se virkninger av høstepidemien på kinoer langt ut i 1919. Det er klart at det også kom en ny vinterepidemi fra årsskiftet og fram til mars 1919 som opptrådte sporadisk,⁵⁸ så det er mulig at det ble foretatt lokale tiltak videre som ikke er fanget opp her.

Men så dukker det opp mye mer underveis med denne typen enkel (men likevel tidkrevende) empirisk forskning. Et par tillegg kan være interessante å nevne helt til slutt for eventuelle videre undersøkelser: I Kragerø ble det i begynnelsen av september 1919, altså ett år etter høstepidemiens oppblomstring, konstatert et tilfelle av «paratyfus» eller «difteri». Da besluttet byens helseråd å stenge skolene, *kinoene* og andre lokaler.⁵⁹ Og man må heller ikke glemme at spanskesyken foregikk under slutten av første verdenskrig, med de problemer og hindringer krigen medførte for blant annet kinoeierne. Peter Lykke-Seest (som ikke var kinoeier, men regissør, manusforfatter og produsent på den tiden) nevnte i et intervju at det var problemer med å få tak på uekspontert film fra utlandet til å lage kinokopier av, og mange filmhistoriske beretninger forteller oss at det var under verdenskrigen at de amerikanske filmprodusentene klarte å ta over det internasjonale markedet i stedet for europeisk filmproduksjon, som led under krigshandlinger og fiendskap i Europa. Filmmarkedet der hadde blitt mindre under krigen, mens filmselskapene som var i ferd med å etablere seg i Hollywood omtrent samtidig, klarte å øke markedsposisjonen betydelig.

Den 1. februar 1917 kunne *Dagbladet* over hele første side melde at «Tyskland erklærer England blokkert». Dette kom til å gå ut over kullforsyningen til Norge, kull ble importert fra England, og mangelen på brensel i den kaldeste delen av året viste seg raskt å påvirke kinoene også. Provianteringsrådet i Kristiania bestemte så at kinoene bare kunne holde åpent to dager i uken. Dette bøyde kinoeierne i Kristiania

seg for, og kinoene hadde åpent bare lørdager og søndag. Billettprisene ble så økt med en tredjedel av daværende pris. Dette holdt på hele februar og mars 1917. Lenge før noen hadde hørt om spanskesyken. Men det er jo en annen historie.

Jeg valgte å bruke digitaliserte aviser fra Nasjonalbibliotekets arkiv for å undersøke om og hvordan spanskesyken påvirket kinodriften i Norge i 1918 og 1919. Ved hjelp av noen spesifikke søkeord fant jeg fram til artikler som knyttet pandemien til kinodrift, og kunne ut fra dette si noe om i hvilken grad kinodriften ble påvirket.

Aviser over hele landet omtalte spanskesyken, men i varierende grad. I noen aviser noen steder ser det ikke ut til at pandemien ble særlig omtalt, mens i andre byer var det fokusert mer på pandemien og dens påvirkning på dagliglivet og menneskers liv og helse. Det var rundt 130 kommuner i Norge med kinodrift i 1918–19, omtrent 20 av disse har jeg kunnet si noe spesifikt om i denne sammenhengen.

Det var helserådene (også kalt sunnhetskommisjonene) i de enkelte kommunene eller distriktene som avgjorde om kinoene skulle stenges eller ikke. Det gjaldt også stenging av andre offentlige forestillinger. Det var også stor forskjell i de enkelte kommunene om de stengte kinoene eller ikke. I Kristiania var holdningen at det ikke nyttet å stenge kinoene, for det fantes ikke vaksine, og smitte ble oppfattet som den eneste muligheten til å redusere pandemiens spredning på. Andre steder ble kinoene stengt i en eller flere uker, og enkelte steder i noen måneder. Det varierte fra sted til sted fordi også spanskesyken slo til ulikt i landet. Det første stedet jeg kan dokumentere at kinoene stengte, var i Molde 10. september 1918, og senere så jeg at kinoer stengte i varierende grad utover høsten og vinteren. Dermed tok også helserådene hensyn til når og hvordan kommunene ble angrepet av pandemien, for den varierte fra sted til sted. Noen ganger ble kinoene stengt alene, noen ganger sammen med andre samlingssteder eller skoler. Det var derimot sjeldnere at stenging ble påbudt for de voksne og «sunne» forsamlingene, som teatrene eller for eksempel turistforeningens medlemsmøte, der Nilsen-Vigs film ble vist.

Det har derimot ikke latt seg gjøre å finne ut om den sparsomme norske filmproduksjonen ble preget av spanskesyken, ut fra kildematerialet å dømme er det lite sannsynlig. Trolig finnes det heller ingen norskproduserte aktualitetsfilmer som omhandler sykdommen.

Her er det brukt bare et begrenset utvalg av kilder for å undersøke spørsmålene jeg har stilt, og de lokale helserådenes egne arkiver ville sikkert kunne gi en rekke flere opplysninger i tillegg. Men det ville vært en langt større og mer tidkrevende oppgave å løse, særlig med tanke på å dekke større områder i landet.

Til tross for et begrenset kildemateriale bidrar artikkelen forhåpentligvis til en bedre innsikt knyttet til kino og filmvirksomhet i den tidligste perioden i filmens historie i Norge. En periode som er relativt lite omtalt når det handler om kinovirksomhet og filmvisninger.

Noter

- 1 Bryn 1919: 79. En artikkel om klatreturen og en del av de samme fotografiene fra turen finnes også i tidsskriftet Film og Kino 1919: 37-40
- 2 <https://sml.sn.no/spanskesyken>
- 3 Ibid.
- 4 <https://sml.sn.no/spanskesyken>
- 5 Film & Kino årboknummer 2009
- 6 Hagen 2018
- 7 Arkivet finnes på Nasjonalbiblioteket, Filmdok 17.
- 8 Evensmo 1967, 1982
- 9 Nistad 2002.
- 10 Karlsen 1994
- 11 Solum 2004
- 12 <https://www.nb.no/search?mediatype=aviser>
- 13 Gjelder under arbeidet med artikkelen, en eller annen gang vi de også bli digitalisert.
- 14 Sjukan som stängde biograferna. <https://flm.nu/2020/10/sjukan-som-stangde-biograferna/> Besøkt 30. august 2023.
- 15 <https://sml.sn.no/pandemi>
- 16 Borza 2001: 3551
- 17 Ibid.
- 18 Borza 2001: 3552
- 19 Ibid.
- 20 Fra rundt 1908 og fram til sommeren 1918 hadde 13 norske spillefilmer hatt premiere. Bare to av dem finnes bevart, en av dem kun i korte fragmenter.
- 21 Bare syv av selskapets ni spillefilmer ble vist på kinoene, og bare Historien om en gut (1919) finnes bevart i dag, riktignok i en betydelig kortere utgave enn i 1919.
- 22 Se oversikt i arkivet til Kommunenes Filmcentral A/S. Nasjonalbiblioteket, Filmdok 16. Oversikten inneholder derimot ikke det totale antallet tilskuerplasser i kinoene.
- 23 Ifølge Statistisk aarbok for kongeriket Norge 1918, s. 1, var det 691 kommuner i Norge.
- 24 Sersjanten ble aldri vist på kino og ble neppe gjort helt ferdig til visning. Den ble spilt inn og utførlig omtalt i tidsskriftet Helt og Skurk, og en rekke stillbilder tatt under innspillingen av filmen er bevart.
- 25 Gladtvet 1999: 57
- 26 Borza 2001: 3551
- 27 Stillbilder til mange av filmene finnes digitale og kan søkes på her: <https://www.nb.no/search?mediatype=bilder>
- 28 Dagbladet, 20. november 1918, s. 5
- 29 <https://sml.sn.no/helseråd>
- 30 Borza 2001: 3552
- 31 Aftenposten aften, 9. september 1918, s. 2
- 32 Romsdals Amtstidende, 6. september 1918, s. 2
- 33 Romsdals Budstikke, 7. september 1918, s. 2
- 34 Framstig, 10. september 1918, s. 2
- 35 Romsdals Budstikke, 10. september 1918, s. 2
- 36 Tidens Krav, 13. september 1918, s. 2
- 37 Hesseberg 1967: 18
- 38 Se for eksempel Tiden Tegn, 13. september 1918, s. 4
- 39 Borza 2001: 3552
- 40 Thorsen 2017: 112
- 41 Fædrelandsvennen, 14. desember 1918, s. 2
- 42 I avisene finner jeg bare syv kinoer i Bergen, men hos Diesen 2013 og i en kommunal beretning fra 1920 oppgis det åtte kinoer i byen både i 1917 og 1920. Det har også vært vanskelig å tallfeste antallet i kinoer i noen andre tilfeller.
- 43 Diesen 2013: 47
- 44 Social-Demokraten, 18. oktober 1918, s. 3
- 45 Aftenposten, morgen, 20. oktober 1918, s. 3
- 46 Aftenposten, morgen, 24. oktober 1918, s. 2

- 47 Ibid.
- 48 Aftenposten, morgen, 24. oktober 1918, s. 2
- 49 Norske Intelligenssedler, 27. oktober 1918, s. 7
- 50 Norges Handels- og Sjøfartstidende, 31. oktober, s. 10
- 51 Morgenbladet, morgen, 3. november 1918, s. 4
- 52 Aftenposten, aften, 6. november 1918, s. 3
- 53 Borza 2001: 35–52
- 54 Aftenposten, morgen, 20. oktober 1918, s. 3
- 55 Aftenposten, aften, 6. november 1918, s. 3
- 56 Vestfold Arbeiderblad, 12. juli 1919, s. 1
- 57 Tønsberg Blad, 16. september 1918, s. 2. Jeg finner ingen annen dokumentasjon på barneforbudet, men en notis i Vestfold Arbeiderblad 21. februar 1919 s. 2 forteller at forbudet ble opprettholdt, da av helserådet.
- 58 Borza 2001: 3552
- 59 Morgenbladet, morgen, 15. september 1919, s. 2

Litteratur:

- Borza, T. (2001). Spanskesyken i Norge 1918–19. <https://tidsskriftet.no/2001/12/medisinsk-historie/spanskesyken-i-norge-1918-19>
- Braut, G.S., & Thelle, D.S. Pandemi. I Store medisinske leksikon på snl.no. Hentet 12. juni 2023 fra <https://sml.snl.no/pandemi>
- Bryn, A.B. (1919). Streiftog i fjeldet sommeren 1917 og 18. I *Den Norske Turistforenings Aarbok 1919*, 74–82. Kristiania: H.L. Helliesen.
- Dahl, H.F. mfl. (1996). *Kinoens mørke, fjernsynets lys. Levende bilder i Norge gjennom hundre år*. Oslo: Gyldendal.
- Diesen, J.A. (2013). Kinematografen og barnene. I Solum, O. (red.) *Film til folket. Sensur og kinopolitikk i 100 år*. Oslo/Trondheim: Akademika forlag.
- Evensmo, S. (1967, 1982). *Det store tivoli. Film og kino i Norge gjennom 70 år*. Oslo: Gyldendal.
- Film og Kino (1919). *Med sveivekasse til toppen av Store Skagastølstind*. (Nr. 2) s. 37–40.
- Film & Kino årboknummer 2009. Hentet fra https://kino.no/wp-content/uploads/2023/05/Film-Kino-Arbok-2009_28.5.2010.pdf
- Gladtvet, O. (1999). Filmkameraen går! *En norsk filmpioners opplevelser og erindringer gjennom 50 års virke bak filmkamera og ved kinoprojektør*. I Diesen, J.A. (red.) *Filmeventyret begynner. Av og om filmpioneren Ottar Gladtvet*. Oslo: Norsk filminstitutt.
- Hagen, T.V.H. (2018). *Folkefelleskap, forlystelse og hverdagsmotstand. Kino i Norge 1940–1945*. Kristiansand: Universitetet i Agder.
- Hesseberg, P. (1967). *Filmens historie i Ålesund. De kommunale kinematografer 50 år*. Ålesund: Sunnmørspostens trykkeri.
- Karlsen, J.T. (1994). *Levende bilder i Bergen. Fra privat til kommunal drift 1860–1920*. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Mamelund, S.-E. (2021). Spanskesyken. I Store medisinske leksikon på snl.no. Hentet 12. april 2023 fra <https://sml.snl.no/spanskesyken>
- Nistad, E. (2002). *Det magiske rommet. En reise gjennom den norske film- og kinohistorien*. Norske kinosjefers forbund.
- Siggerud, E.J. (2007). *Kinoarkitektur i Kristiania 1912–1928. Kinematografteater og stumfilmtid*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Solum, O. (2004). *Helt og skurk. Om den kommunale film- og kinoinstitusjonens etablering i Norge*. Oslo: Unipub, UiO.

Statistisk aarbok for kongeriket Norge 1918 (1919). Kristiania: Aschehoug.

Thorsen, I. (2017). *Nordisk Films Kompagni 1906–1924. The Rise and Fall of the Polar Bear*. Herts: John Libbey Publishing.

Arkivsamlinger:

Kommunale Kinematografers Landsforbund. Bedriftsarkiv på Nasjonalbiblioteket, Filmdok 17.

Kommunenes Filmcentral A/S. Bedriftsarkiv på Nasjonalbiblioteket, Filmdok 16.

Nettsider:

<https://sml.snl.no/spanskesyken>

<https://www.nfi.no/covid19/nye-tiltak-fra-nfi>

<https://www.aftenposten.no/kultur/i/aPwL42/>

besoeket-er-halvert-storfilmer-utsettes-stroemmetjenestene-ruster-opp

<https://www.morgenbladet.no/kultur/film-og-tv/2021/06/27/>

kinoene-kan-ikke-forvente-at-publikum-vil-vende-tilbake-etter-pandemien-skriver-aksel-kielland/

<https://www.kino.no/incoming/article1465913.ece>

<https://www.kino.no/incoming/article1294921.ece>

<https://sml.snl.no/pandemi>

<https://www.bfi.org.uk/features/silent-film-great-pandemic-1918>

<https://flm.nu/2020/10/sjukan-som-stangde-biograferna/>

Aviser:

Dagsposten (1919, 4. mai). s. 2

Aftenposten aften (1918, 9. september). Den spanske syge grasserer i Molde, s. 2

Aftenposten morgen (1918, 20. oktober). Den spanske syge, s. 3

Aftenposten morgen (1918, 24. oktober). Spanskesygen og sundhedskommissionen, s. 2

Aftenposten morgen (1918, 24. oktober). Spanskesygen, s. 2

Aftenposten aften (1918, 6. november). Epidemien her i byen er nu paa retur, s. 3

Dagbladet (1918, 20. november). Den Norske Turistforening (annonse), s. 5

Fædrelandsvennen (1918, 14. desember). 'Alladin' aabner mandag, s. 2

Framstig (1918, 10. september). Spanskesykja, s. 2

Morgenbladet morgen (1919, 15. september). Sykelighet ved Kragerø, s. 2

Morgenbladet morgen (1918, 3. november). Kan en influenzaepidemi stanses?, s. 4

Norges Handels- og Sjøfartstidende (1918, 31. oktober). Spanskesyken og kinoforestillingerne, s. 10

Norske Intelligenssedler (1918, 27. oktober). Spanskesyken herjer over store deler av landet, s. 7

Romsdals Amtstidende (1918, 6. september). Kinematograferne, s. 2

Romsdals Budstikke (1918, 7. september). Kinematografen, s. 2

Romsdals Budstikke (1918, 10. september). Skolerne her i Byen, s. 2

Social-Demokraten (1918, 18. oktober). Skolestængningen, s. 3

Tidens Krav (1918, 13. september). Forholdene i Kristiansund, s. 2

Tiden Tegn (1918, 13. september). Spanskesyken herjer i Bodø, s. 4.

Tønsberg Blad (1918, 16. september). Tønsberg kom. Kinematografer, s. 2

Vestfold Arbeiderblad (1919, 21. februar). Helseraadet ophæver forbudet mot avholdelse av markeder, s. 2

Vestfold Arbeiderblad (1919, 12. juli). De komm. kinematografers første driftsaar, s. 1